

Náše mravní a duchovní situace po deseti letech (1968–1978) **(Několik poznámek) [1978]**

Bilanci lze dělat kdykoliv; datum nerozhoduje. Proto se však může stát, že někdy je bilance zbytečná, jindy málo říkající, někdy nahodilá a chtěná, jindy svrchovaně potřebná a přímo nezbytná. Na první pohled by se mohlo zdát desáté výročí reformního pokusu, který mohl přerůst (ale bohužel nepřerostl) v „revoluci hlav a srdcí“, příležitostí příliš konvenční. Ale již Mahen poukázal k tomu, že studie Durdíkovy, Masarykovy, Jozífkovy, Peroutkovy aj. ukazují, „jak si národ reviduje otázku charakteru pravidelně v období nějakých 10 let“. Úvahy o národní povaze a o současné národní krizi jsme opravdu naposled mohli sledovat přibližně před deseti lety. Nadto je desáté výročí ostře poznamenáno novým prvem, totiž hnutím za lidská a občanská práva a zejména nepřeslechnutelnou výzvou aktivit Charty 77. Tím se bilancování stává pro nás z obecné možnosti aktuální potřebou a nutností, i když se nemůžeme zbavit dojmu jisté nepřipravenosti, nehotovosti a předčasnosti.

Bilance ovšem neznamená pouhý soupis daných fakt a okamžitých skutečností; bilance není inventura. Patří k ní především určitá interpretace toho, co předcházelo, zhodnocení minulosti a navázání na to, co se z minulých událostí ukazuje jako významné pro pochopení dneška; zejména však je porozumění tomu, co se stalo a co se právě děje, možné jen v rámci plánů a projektů do budoucnosti, tedy v rámci porozumění pro to, co přichází a co by mělo přijít. „Všechna fakta ze sociálního života, fakta politická, historická, jazykovědná, literární, filosofická, theologická a právnícká mají též charakter jako fakta bilanční: není to konstatování toho, co jest, nýbrž je to zároveň *slib toho, co bude, vůle k tomu, co má být.*“ (Em. Rádl.)

Už Masaryk rozpoznal, že požadavek „pouhého konstatování faktů“ je nejenom omezený a „prostě hloupý“, ale že je to „i zástěra pro mravní manko“; „faktem není pouze kámen, nýbrž i cit, faktem není pouze hmota, ale především nehmota, myšlení, cítění, chtění“. „Jen konstatovat! Ano – ale ať se konstatuje všechno! Mně například nestačí pouze konstatovat, že Hus zemřel na hranici, ale chci mít konstatováno, že zemřel za pravdu!“ Všechn společenský život se vyznačuje přítomností svobody, tj. možností jednat ne pouze pod tlakem vnějších událostí a jako jejich následkem, ale také v reakci na ně, která je výsledkem našeho rozhodování v situacích, které jsou více nebo méně otevřeny a o jejichž otevřenosti lépe či hůře víme. To je skutečnost, která umožňuje a zakládá mravní stránku našeho individuálního i společenského života. To, co se vnějšího odehraje kolem nás a s námi, nestává se a ani se nemůže stát „příčinou“ jednoznačných morálních „následků“, nýbrž znamená pouze proměnu reálného rozložení situace, jež je pro naše mravní rozhodování jen příležitostí a výzvou. Této příležitosti se musíme nějak chopit (anebo ji promarnit), na tuto výzvu musíme nějak odpovědět (anebo na ni nereagovat, což je ovšem také jakási odpověď). Každá naše odpověď je však celková, neboť v ní vychází najevo náš vztah ke světu vcelku a také naše vlastní bytostná povaha. V takové odpovědi se vztahujeme ne pouze k přítomným danostem, ale také k mnohému z toho, co se přihodilo již v minulosti, a rovněž k tomu, co se ještě nepřihodilo, co má teprve nastat a o čem ovšem nemáme jistotu, zda to nastane a jakým způsobem. Ze všech uvedených důvodů je zřejmé, že chcíté nechcíté musíme začít poněkud zešířena.

Esteticky posuzováno žijeme dnes ve společnosti, v níž tragično je na ústupu, i když ještě zdaleka zcela nevymizelo. Skutečně tragických rozporů je už pomálu; přibývá absurdit a

kuriozit – a ovšem drobných špinavostí. Tento obecný dojem je nepochybně třeba analyzovat. Existuje totiž několik zdrojů zvláštnosti situace současné české společnosti (slovenskou společnou ponechme stranou); některé z nich jsou univerzální nebo alespoň širšího dosahu, jiné jsou specificky české.

Nejvýznamnějším obecným rysem situace je několikvrstevná krize evropské společnosti vůbec; na tomto místě vytkneme především rozklad měšťanské společnosti a vznik a krizi socialistického hnutí a socialistických programů. Nejmohutnější proud, který sám sebe chápe jako jediné možnou revoluční přestavbu společnosti a který již po šest desetiletí pracuje na výstavbě toho, čemu sám říká „reálný socialismus“, se stále víc jeví jako v důsledku opožděného vývoje deformovaná realizace buržoazní společnosti, ovšem realizace méně výkonná a méně produktivní. Touto alternativou již staršího evropského vývoje musely po druhé světové válce projít východoevropské země, které se dostaly pod mocenský vliv Sovětského svazu. Pro některé z nich, v to počítaje nás, to znamenalo projít znovu a jinak vývojem, ke kterému už jednou došlo. Pro naši národní společnost to znamenalo již druhou anomálii. První spočívala v tom, že po téměř úplné likvidaci národní šlechty a inteligence v době pobělohorské se česká buržoazie a nová inteligence mohla rekrutovat pouze ze selského stavu; do velké míry to platilo i pro početně vzrůstající dělnictvo. Důsledkem je nepřítomnost autochtonní tradice rytířských a pak džentlmenských ideálů a všeobecně přetrvávající rysy celonárodního plebejství, které se vyjevuje zejména v delších obdobích represe. Toto zvláštní plebejství proniká všechen náš život a vedle příslušných komplexů s sebou přináší podivně deformovaný a deformující, nivelizující demokratismus, na nějž mohla navázat ona druhá anomálie.